

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ละครชาตรีเป็นละครรำนที่นิยมใช้แสดงกับบนมาแต่โบราณ ด้วยความเชื่อที่ว่าผู้แสดงละครชาตรีมีคาถาอาคมและสามารถติดต่อกับเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ ใครจะหาละครกับบน ต้องหาละครชาตรี เพื่อให้เทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยคลันดาลให้ได้สิ่งที่ต้องการ¹

ละครชาตรี มีบทบาทในการนำมาใช้เป็นเครื่องกับบนของคนไทยหลายยุคหลายสมัย สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะพื้นฐานของสังคมไทยที่ยังมีความเชื่อในเรื่องของภูตผีวิญญาณ โชคเคราะห์ การยึดมั่นในสิ่งที่ตนเคารพนับถือ สิ่งเหล่านี้ทำให้มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตของคนไทย หากมีความประสงค์ในสิ่งใดและสิ่งนั้นยากที่จะทำได้หรือทำไม่ได้ง่าย ๆ หรือไม่มีทางเป็นไปได้ก็จะบนบานศาลกล่าวให้เทพยดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือและหากสมประสงค์ในสิ่งที่ต้องการก็จะตอบแทนต่อองค์เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ด้วยการหาละครมากับบน เช่น บนว่า "ปิ่นขอให้ข้าวที่ปลูกไว้เจริญงอกงามดี สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้มาก ๆ ก็จะหาละครมาแสดงถวายเป็นการกับบน"² เป็นต้น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ตำนานอิเหนา. (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2507), หน้า 44.

² สัมภาษณ์, นางสาวร้อยทอง มีชูโกชน์, หัวหน้าคณะละครร้อยทองศิริฤกษ์ วันที่ 20 มีนาคม 2536.

ละครชาตรี เป็นมรดกทางวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ที่สืบทอดงานสร้างสรรค์มาจากบรรพบุรุษ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และข้ออ้างอิงที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมที่เขียนไว้สำหรับการแสดงละครถือได้ว่า "ละครชาตรี" เป็นปฐมแบบการแสดงละครของไทย³ ละครชาตรีจะมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีหรือไม่นั้นยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่มีข้อสันนิษฐานจากท่านผู้รู้ซึ่งแต่ละท่านล้วนมีข้ออ้างอิงหลายประการทำให้อาจกล่าวได้ว่าละครชาตรีมีมาตั้งแต่ครั้งนั้นและมีแบบแผนการแสดงที่เป็นลักษณะเฉพาะสืบทอดกันต่อ ๆ มา ที่สำคัญ คือ 1. พิธีกรรมก่อนการแสดง 2. การแสดงละคร 3. พิธีลาโรง

พิธีกรรมก่อนการแสดง ได้แก่ การปลุกโรง การบูชาครู การโหมโรง-การร้องประกาศหน้าบท การร้องเชิญครู และรำชุดหน้าบท

การแสดงละคร ได้แก่ การดำเนินเรื่อง การแต่งกาย ดนตรีประกอบการแสดง

พิธีลาโรง เป็นพิธีกรรมหลังจากจบการแสดงในครั้งหนึ่ง ๆ

แบบแผนของการแสดงละครชาตรีในแต่ละขั้นตอน ตามที่รวบรวม มีข้อมูลพอสรุปได้ ดังนี้ คือ ละครชาตรีที่แสดงในสถานที่ ที่กำหนดไว้ชัดเจนเรียกว่า โรง

โรงละครชาตรีสมัยโบราณ มีเสา 4 ต้น ปีก 4 มุม บนพื้นดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีเตียงสำหรับแสดง 1 เตียง ตั้งไว้กลางโรง มีผ้าซึงทำเป็นหลังคา

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ พนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2516), หน้า 20.

มีเสากลางอีก 1 เส่า ปีกค้าหลังคาผ้าไว้ เสากลางโรงนี้ถือว่าเป็นเสามหาชัย มีความหมายว่า แทนองค์พระวิสุสุกรรม พระวิสุสุกรรมมาจะประทับคุ้มครองผู้แสดง ให้พ้นจากอันตรายต่าง ๆ เสากลางนี้ จะใช้เป็นที่พักของคลี่ (ช่องใส่ไม้รบต่าง ๆ) สำหรับใช้ในการแสดงด้วย⁴

พิธีกรรมการปลุกโรง เป็นขั้นตอนที่หัวหน้าคณะ หรือนายโรงที่มีความรู้ สืบทอดทางพิธีกรรมเป็นผู้ทำพิธีผูกกิ่งมะยมด้วยดอกไม้ไผ่ 3 เส้น ที่ขอมมาจากเจ้าภาพ หรือผู้หาละครนำมาผูกติดกับเสากลางโรงเป็น 3 เปลาะ เป็นสัญลักษณ์ว่า ได้มีการ ปลุกโรงสำหรับการแสดงละครขึ้นแล้ว⁵

การบูชาครูจะเริ่มต่อจากการปลุกโรง หัวหน้าคณะหรือนายโรงจุดธูปเทียน บูชาครูเบิกโรงและโหมโรงด้วยวงปี่พาทย์ชาติตรี ร้องประกาศหน้าบท ถ้ามีการบ่นด้วย บายศรี ต้องต่อด้วยการร้องชานเอ ต่อจากนั้นตัวนายโรงจะออกนั่งเตียงร้องเชิญครู และออกรำชัดหน้าบทว่าคาถารำเวียนซ้าย (ของเวที) ไปรอบ ๆ เวทีเป็นการป้องกัน เสนียดจัญไรต่าง ๆ แล้วรำชัดหน้าบทเป็นขั้นตอนสุดท้ายของพิธีกรรมก่อนการแสดง ละคร

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴ มนตรี ตราโมท, "ละครชาติตรี", ปกิณกะเกี่ยวกับนาฏศิลป์และการ ละครของไทย. (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2526), หน้า 154-155.

⁵ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจำงโชติ, หัวหน้าคณะละครอุคศิลป์ กระจำงโชติ วันที่ 17 มีนาคม 2536.

การแสดงละครชาตรี ดำเนินเรื่องด้วยบทร้องและบทเจรจาของตัวละคร โดยตัวละครจะร้องเองและมีลูกคู่ช่วยในการร้องรับ มีการบอกบท และเมื่อเลิกแสดง นายโรงจะรำชัตต์อีกครั้งหนึ่ง ผู้รำจะว่าอาคมถอยหลัง แล้วรำเวียนขวาของเวที เรียกว่า คลายยันตร์ เพื่อเป็นการถอนอาถรรพ์^๕

การแต่งกาย ละครชาตรีแต่โบราณไม่สวมเสื้อ เพราะใช้ผู้ชายแสดง ตัว นายโรงจะแต่งยืนเครื่อง นุ่งสนับเพลา นุ่งผ้าคาดเจียรระบาด มีห้อยหน้า ห้อยข้าง ศีรษะสวมเทริด ละครชาตรีในสมัยต่อมา ใช้ผู้หญิงแสดงเป็นส่วนมาก การแต่งกาย จึงแต่งยืนเครื่องพระนาง แบบละครนอก^๗ เพราะปกปิดร่างกายได้มิดชิดขึ้น

ดนตรีประกอบการแสดงละครชาตรี ประกอบด้วย ปี่ 1 เล่า โทนชาตรี 1 คู่ กลองชาตรี 1 คู่ ฉิ่ง กรับไม้ไผ่^๘

พิธีลาโรงจะทำพิธีตอนเลิกการแสดง เป็นพิธีกรรมขั้นสุดท้ายผู้ทำพิธีกรรม เป็นคนเดียวกับที่ทำพิธีปลุกโรง ผู้ทำพิธี ทำพิธีลาโรงด้วยการกำมัดดอกที่ผูกกิ่งมะยม ไว้กับเสากลางออกทั้ง 3 เปลาး เรียกพิธีนี้อีกอย่างหนึ่งว่า "ถอนโรง"^๙

^๕ มন্ত্রী ตราโมท "ละครชาตรี", ปกิณกะเกี่ยวกับนาฏศิลป์และการ
ละเล่นของไทย. (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2526), หน้า 156.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

^๙ สัมภาษณ์, นางสาวร้อยทอง มีชูโภชน, หัวหน้าคณะละครร้อยทองศิริฤ
วันที่ 20 มีนาคม 2536.

การแสดงละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เท่าที่พบในปัจจุบัน มีอยู่ 9 คณะ แต่ละคณะมีรูปแบบของการแสดงเป็นแนวของตนเอง บางคณะมีการแสดงในแบบของละครนอกปะปน หรือบางครั้งมีการแต่งกายแบบลิเกปนบ้าง ความพิถีพิถันในเรื่องแบบแผนการแสดงละครชาตรี ลดน้อยลงไปตามอายุและความสามารถของผู้แสดง แต่บางคณะยังคงสามารถแสดงตามแบบแผนของละครชาตรีได้เป็นอย่างดี

ปัจจุบันการแสดงละครชาตรีตามแบบแผนของละครชาตรีดั้งเดิม นับวันจะมีน้อยลงเพราะ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาผู้แสดงส่วนใหญ่มุ่งเน้นในเรื่องของความสะดวกสบายในการจัดการแสดงมากกว่าจะคำนึงถึงแบบแผนและศิลปะการแสดงละครชาตรีแบบดั้งเดิม ดังนั้น ละครชาตรีจึงแสดงในแนวที่เจือด้วย ละครพันทางหรือลิเก เพราะแสดงได้ง่ายกว่าการแสดงละครชาตรี

ด้วยเหตุที่ละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยากำลังจะหมดไป ผู้วิจัย เป็นอาจารย์สอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่นที่มีภาระกิจหลักสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ค้นคว้า วิจัย และอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่น มีความสนใจที่จะศึกษาโดยรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับละครชาตรีจากวิทยากรละครชาตรีของท้องถิ่นรุ่นสูงอายุที่ยังมีชีวิตอยู่และยังรักษาแบบแผนการแสดงละครชาตรีแบบดั้งเดิมไว้ให้เป็นแหล่งความรู้ เพื่อสืบทอดแบบแผนการแสดงละครชาตรี ให้คงไว้เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่อดีตจนถึง พ.ศ. 2537
2. เพื่อศึกษาลำดับขั้นตอนของการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เพื่อศึกษาองค์ประกอบสำคัญของการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่แสดงอยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 2535-2537

4. เพื่อศึกษาเรื่องของพิธีกรรมในการใช้ละครชาตรีกับน ระหว่างปี พ.ศ. 2535-2537

5. เพื่อศึกษาสถานภาพการประกอบการอาชีพ การแสดงละครชาตรีใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พ.ศ. 2535-2537)

ขอบเขตของการวิจัย

1. วิจัยประวัติละครชาตรีที่ปรากฏแสดงอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. วิจัยรูปแบบพิธีกรรมและการแสดงละครชาตรีเพื่อเก็บ เฉพาะใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2535-2537
3. วิจัยสถานภาพของการประกอบอาชีพการแสดงละครชาตรีเพื่อเก็บ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2535-2537

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. ละครชาตรี หมายถึง การแสดงละครในแบบชาตรีหรือการแสดง ละครที่ยึดแนวของชาตรีอยู่บ้าง คือ มีการร้องประกาศหน้าบท รำถวายมือ ร้อง เชิญครูดำเนินเรื่องด้วยการร้องรำชาตรีโดยใช้ดนตรีปี่พาทย์ชาตรีบรรเลงประกอบ

2. ละครกับน หมายถึง การแสดงละครถวายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อ ตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้สิ่งที่ตนต้องการตามที่ได้บนบานศาลกล่าวไว้

3. รำถวายมือ หมายถึง การรำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพลงที่ใช้ใน การรำใช้เพลงช้าและเพลงเร็ว เมื่อรำจบเพลงช้าและเพลงเร็ว 1 ครั้ง เรียกว่า รำจบ 1 ยก ผู้รำแต่งกายขึ้นเครื่องพระนาง อย่างละเท่า ๆ กัน ตั้งแต่ 2 คู่ 3 คู่ 4 คู่ หรือบางครั้งจะรำ 9 คน ซึ่งเรียกว่าชุดใหญ่ ทั้งนี้แล้วแต่เจ้าภาพต้องการ

4. ร้องประกาศหน้าบท เป็นการร้องเชิญครูเชิญเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือเชิญพระผู้ศักดิ์สิทธิ์ให้มารับเครื่องสังเวทยและชมการแสดงละครตามที่เจ้าภาพได้บนไว้

5. ร้องเชิญครูและรำชุดเบิกโรง ร้องเชิญครู เป็นการร้องเพื่อแสดงความเคารพครู และอัญเชิญครูมาคุ้มครองในระหว่างการแสดง ต่อจากการร้องเชิญครูก็รำชุดเบิกโรงโดยนายโรงถือได้ว่าเป็นการรำเพื่อป้องกันขจัดปัดเป่าเสนียดจัญไรในบริเวณพื้นที่เวทีของการแสดง

6. ตัวพระ หมายถึง ตัวละครที่แสดงเป็นผู้ชายตามท้องเรื่อง (ผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้) ใช้ทำรำและมีบุคลิกเป็นผู้ชาย

7. ตัวนาง หมายถึง ตัวละครที่แสดงเป็นผู้หญิงตามท้องเรื่อง (ผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้) ใช้ทำรำและมีบุคลิกเป็นผู้หญิง

8. ตัวนายโรง หมายถึง ตัวละครที่เป็นตัวพระที่มีความสามารถในการร้องและรำ ซึ่งมีเครื่องแต่งกายและยอดหรือชฎาเป็นของตนเอง

9. ตัวตลก หมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่สร้างความขบขันให้เกิดแก่คนดู โดยเล่นตลกในเนื้อเรื่องและนอกเรื่อง นอกจากจะสร้างความตลกขบขันแล้ว ตัวตลกยังมีหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายอย่างเช่น เป็นคนยกเตียง เป็นคนกางกลด (ถือร่ม) เป็นคนถือศรเพลง บางทีก็รับบทเป็นตัวสัตว์ต่าง ๆ เช่น ม้า นก หรือบทจะให้เป็นตัวอะไร ตัวตลกจึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ตัวเบ็ดเตล็ด

10. ตัวยืนเครื่อง หมายถึง ผู้แสดงละครเป็นตัวพระ¹⁰ แต่งกายด้วยเครื่องละครว่า โรงหนึ่ง ๆ จะมีเพียงตัวเดียว จึงเรียกว่า "ตัวยืนเครื่อง"¹¹ การแต่งกายยืนเครื่องเป็นการแต่งกายของละครว่าไทย คือ ละครชาตรี ละครนอก ละครใน ส่วนประกอบของเครื่องแต่งกายที่เรียกว่า "ยืนเครื่อง" จะเลียนแบบเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ การแต่งยืนเครื่องจะแยกออกเป็นยืนเครื่องพระ และยืนเครื่องนาง (ดูภาพในภาคผนวกหน้า 181-182)

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การวิจัยเอกสาร เป็นการศึกษาข้อมูล จากเอกสารทางวิชาการ ได้แก่ หนังสือตำรา ตำนานจดหมายเหตุ ตลอดจนเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการแสดงละครชาตรี จากห้องสมุดของสถาบันต่าง ๆ หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุ

2. การวิจัยภาคสนาม ได้แก่

2.1 จากการสังเกตการณ์วิธีการแสดงของคณะละคร ที่แสดงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และบันทึกข้อมูลด้วยการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์ บันทึกลายเสียง บันทึกภาพนิ่ง และบันทึกวิดีโอ

¹⁰ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน 2525), หน้า 670.

¹¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชูปถัมภ์, ตำนานเรื่องอิเหนา, (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2506), หน้า 15.

2.2 จากการสัมภาษณ์วิทยากรประเภทต่าง ๆ ได้แก่ หัวหน้าคณะละคร ผู้แสดง เจ้าภาพจัดหาละคร ผู้ชม และศิลปินของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการแสดงละครชาตรี

นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา และวิจัยที่ได้จากการวิจัยเอกสารทางวิชาการ และการวิจัยภาคสนาม มาวิเคราะห์ สรุปผล เรียบเรียงเป็นเอกสารนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. วงการนาฏศิลป์จะมีข้อมูลและความรู้ทางวิชาการใหม่ในเรื่องของละครชาตรีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. ทำให้เกิดแนวคิดแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรม นำข้อมูลไปใช้ในทางปฏิบัติ ในการพัฒนาส่งเสริม และเผยแพร่ศิลปะการแสดงละครชาตรีแบบพื้นบ้านให้เป็นที่นิยมแพร่หลาย
3. เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์การแสดงละครชาตรีของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้คงเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศชาติสืบไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย